

Mấy vấn đề về tiểu văn hóa thanh niên

TỪ THỊ LOAN

Văn hóa thanh niên là một loại *tiểu văn hóa (subculture)* trong chỉnh thể văn hóa toàn vẹn. Mọi nền văn hóa đều được xây dựng trên một hệ thống các giá trị cốt lõi, hay là các giá trị chung mang tính hạt nhân, xoay quanh đó còn có các tiểu văn hóa, được phân định dựa theo các tiêu chí khu vực, dân tộc, tầng lớp xã hội, lứa tuổi, nghề nghiệp, tôn giáo, chính trị, nghệ thuật, v.v... Văn hóa thanh niên là trường hợp dễ gặp của các tiểu văn hóa. Tính ngữ “thanh niên” hay “giới trẻ” dùng để chỉ một nhóm người nhất định trên nguyên tắc lứa tuổi. Việc lưu ý đến tâm lý đặc biệt của lứa tuổi trong văn hóa là rất quan trọng, bởi nó đặt dấu ấn căn bản lên tinh thần và thị hiếu của loại văn hóa đó.

1. Đặc điểm của giới trẻ và văn hóa thanh niên¹

Giới trẻ, theo định nghĩa của các nhà xã hội học phương Tây, là nhóm dân số xã hội từ 14 đến 30 tuổi². Trong thành phần dân số của nhiều nước, nhóm này chiếm khoảng 20% - đó là một chỉ số đáng kể để chúng ta thấy vấn đề văn hóa giới trẻ nên được dành một sự lưu tâm xứng đáng. Thanh niên là bộ phận không thể tách rời của bất kỳ xã hội nào, là một hiện tượng văn hóa - xã hội mang những nét đặc thù.

Văn hóa thanh niên nảy sinh và tồn tại xuất phát từ nhu cầu *tự khẳng định mình* của giới trẻ trong quá trình *xã hội hóa*. Người ta thường cho rằng về bản chất thanh thiếu niên luôn có tinh thần phản kháng và đối với họ không hề có các thói hư tật xấu trong thế giới của mình. Nói cách khác, đó là những con người hư vô chủ nghĩa, những kẻ có thái độ đối nghịch với các giá trị thủ cựu và các quá trình mang tính truyền thống. Họ cảm thấy chật hẹp trong khuôn thước của các quy tắc và chuẩn mực sống mà bố mẹ và ông bà răn dạy. Giới trẻ thường có các đặc điểm: quyết liệt trong phán xét và hành động, dễ có thái độ cực đoan, khó chấp nhận bảo ban, dễ bị hấp dẫn trước các mô hình xã hội phát triển và có thái độ tiêu cực với tất cả những gì diễn ra một cách bình thường và theo quy định, những nhịp điệu sống đều đặn và nhàm chán. Đối với giới trẻ đặc trưng là tính năng động, sự cởi mở với thế giới bên ngoài. Họ dễ bị tổn thương, có phản xạ cảm xúc cao, có tinh thần lạc quan với nhiều khát khao lãng mạn và hay lý tưởng hóa những gì mới mẻ.

¹ Trong bài xin dùng cụm từ “văn hóa thanh niên” hay “văn hóa giới trẻ” với tư cách *tiểu văn hóa*.

² Oganov A.A, Khangeldiev I.G. *Lý luận văn hóa*. Nxb Grand, Moskva, 2001, tr. 245.

Chính vì những đặc điểm này mà giới trẻ thường mâu thuẫn với những ai không đồng tình với các quan điểm thế giới quan của họ. Nhưng, như thế không có nghĩa là văn hóa giới trẻ là một khối thống nhất. Đặc biệt trong giai đoạn thống trị của chủ nghĩa hậu hiện đại, có thể tìm thấy ở phương Tây hàng loạt những biểu hiện vô cùng khác nhau của văn hóa giới trẻ: hip-pi, pan-ki, người kim loại, đầu trọc, những đứa con của quỷ Sa tăng và nhiều dạng khác.

Cốt lõi của văn hóa giới trẻ là *phương thức đặc biệt thể hiện thế giới quan riêng* và hệ thống các giá trị tinh thần tương ứng. Văn hóa thanh niên là *lối sống đặc biệt* của những người trực tiếp sống theo tinh thần đó hoặc đồng cảm với nó.

Thường thì lớp trẻ đặt ra cho mình những mục đích cao siêu như: thay đổi thế giới, cải biến cuộc sống của mình, vứt bỏ ách thống trị của các khuôn mẫu, khước từ các quy chuẩn xã hội, khẳng định quan điểm sống “chỉ chọn một trong các giải pháp trái ngược nhau” đối với các quan điểm tồn tại trước đó, và khẳng định nó trong các tín điều văn hóa-xã hội của mình. Vì vậy, hệ thống các giá trị của tiểu văn hóa thanh niên mang tính chất tự trị. Nói cách khác, những biểu hiện tiêu cực của văn hóa thanh niên chỉ là những hiện tượng nhất thời, một phương thức đặc biệt tìm kiếm lối sống.

2. Mỹ học của văn hóa thanh niên

Các nhóm thanh niên khác nhau luôn cố gắng củng cố những quan điểm quan trọng của họ về thế giới dưới các hình thức biểu cảm sắc sảo, có thể khó hiểu với đa số mọi người, nhưng lại gợi nên sự tò mò, hấp dẫn trong xã hội.

Họ tập hợp lại thành cộng đồng trên cơ sở cùng tôn thờ một lý tưởng nào đó và thường bộc lộ thiên hướng sáng lập một quan điểm thẩm mỹ mới. Họ nhận thức các đặc tính thẩm mỹ của thế giới theo kiểu riêng, trao cho các khái niệm cũ những ý nghĩa mới, ví dụ: về cái đẹp, về thị hiếu nghệ thuật, lý tưởng thẩm mỹ. Họ cố gắng thay đổi không gian trong đó họ đang sống, thẩm mỹ hóa nó theo giác độ của mình về cái đẹp.

Yếu tố thẩm mỹ trong văn hóa thanh niên được thể hiện ở bản chất trò chơi của nó. Trong văn hóa thanh niên thường diễn ra sự xóa nhòa ranh giới giữa trò chơi và hoạt động. Điều đó bộc lộ ở tính sân khấu, nghệ thuật hóa, carnival hóa, tính ngẫu hứng trong cuộc sống. Trò chơi thẩm mỹ trong môi trường thanh niên trở thành phương thức tự thể hiện của các thành viên trong ban nhóm. Cả trong nghệ thuật sân khấu, cũng như trong hoạt động sống của họ có một chất nghệ thuật kịch nào đó.

Tính sân khấu được thể hiện rộng rãi trong các nghi lễ và nghi thức hoạt động tập thể. Yếu tố trò chơi là một đặc tính nhằm hình thành và duy trì thứ ngôn ngữ riêng, thông qua các dấu hiệu và biểu tượng đặc trưng cho từng loại văn hóa thanh niên. Yếu tố trò chơi được thể hiện trong các hoạt động mang tính nhà hát, các “sô” diễn, các cuộc diễu hành, các festival.

Tính nghệ thuật hóa thể hiện ở kiểu hành xử phô trương, trình diễn, ở phong cách đặc biệt không chỉ qua hành vi khác thường, mà còn là những sở thích kỳ lạ về

quần áo, kiểu đầu, trang điểm.

Chỉ trong môi trường thanh niên chứ không phải ở bất kỳ môi trường nào khác thể hiện rõ nhất các hình thức văn hóa *phi dân tộc và phi ý thức hệ*. Không phải vô cơ mà nó thật sự không có biên giới quốc gia và rất dễ dàng lan truyền nhanh chóng ở các nước, các khu vực và các châu lục. Điển hình là các trào lưu âm nhạc và nghệ thuật.

Văn hóa thanh niên của các nhóm khác nhau thường pha tạp, chắp vá và không lâu bền, thường biến dạng và thay đổi khi thế hệ mới xuất hiện. Sự thay đổi thế hệ được thể hiện chủ yếu qua sự thay đổi các quan điểm sáng tạo của họ. Còn về hình thức thể hiện thì đặc trưng của chúng là tính lặp lại. Về nguyên tắc, những đặc điểm cơ bản của văn hóa thanh niên như đã nêu ở trên ít có sự thay đổi.

3. Một số mô hình văn hóa thanh niên ở phương Tây

Phần lớn các học giả cho rằng nhóm văn hóa thanh niên kiểu hiện đại đầu tiên xuất hiện là ở Anh vào khoảng giữa thế kỷ XX. Nguyên nhân xuất hiện của chúng, thoạt nghe có vẻ lạ tai, lại chính là từ sự phồn thịnh ngày càng cao của nước Anh.

Sự xuất hiện các nhóm văn hóa thanh niên được tiếp nhận như quá trình quá độ từ trẻ con sang người lớn, hay như cách diễn đạt của các nhà xã hội học, là “cơ chế độc đáo để xã hội hóa những ai bước vào lứa tuổi quá độ”. Chính trong lứa tuổi này, “khi không còn là trẻ con nữa, nhưng cũng chưa là người lớn”, thanh thiếu niên bắt đầu tìm kiếm các cách thức thích nghi với hiện thực thông qua các giá trị, quan điểm và tiêu chí hành vi riêng của mình. Họ biểu lộ khát khao tìm kiếm những người đồng chí hướng và chia sẻ những vấn đề phức tạp trong cuộc sống không phải một cách cá nhân, mà dưới dạng tập thể, và thông qua đó, cảm thấy sự cổ vũ của những người khác giống mình.

Sự hình thành các nhóm văn hóa thanh niên gắn liền với hiện tượng được các nhà xã hội học và tâm lý học lý giải như *sự cự tuyệt* các tiêu chí hành vi chung được mọi người chấp nhận.

Các nhà nghiên cứu Anh thường coi nhóm “Teddy boys” là nhóm văn hóa thanh niên đầu tiên³. Nhóm này xuất hiện vào khoảng giữa những năm 50 của thế kỷ XX. Các thành viên “Teddy” kiếm thêm việc làm bằng lao động không lành nghề, trở nên tương đối độc lập với gia đình về phương diện tài chính để có thể trang trải những nhu cầu riêng. Nhu cầu của họ không lớn lắm: xem phim, dancing, cà-phê. Nhưng nhạc rock-and-roll Mỹ trở thành khuôn mẫu văn hóa chính của họ. Như các học giả Anh nhận xét, diện mạo của “Teddy” kết hợp trong mình những nét của một người Anh hào hoa và một tên bịp bạc Mỹ: áo vét dạ dài cổ nhung, quần ống hẹp, ủng đế nhẹ, cà vạt dây. “Teddy” chính là thái độ phẫn nộ trước không khí tĩnh lặng kiểu Anh trong các rạp chiếu phim và sàn nhảy, nơi họ tích cực tiếp nhận rock-and-roll. Quá trình đó thường kết thúc bằng ẩu đả tập thể và các hành động càn quấy. “Teddy” là biểu hiện của sự phản kháng

³ Gurevich P.S. *Văn hóa học*. Moskva, 1994, tr. 153.

các giá trị bảo thủ, đôi khi còn là biểu hiện của chủ nghĩa dân tộc thù địch. “Teddy” tan rã vào năm 1964, nhưng họ đã lớn tiếng tuyên bố về thanh niên không phải chỉ như một nhóm lứa tuổi, mà là một *nhóm xã hội*.

Nhóm văn hóa thanh niên khác là “Mode”. Thoạt đầu đại diện của nhóm này tự gọi mình là “những người mô-đéc” (*cách tân* - thuật ngữ vay mượn từ nhạc jazz). Mục đích của nhóm là vượt ra khỏi khuôn khổ các tiêu chuẩn giá trị và văn hóa của giai cấp công nhân và bằng cách đó tiến gần tới đa tới giai cấp trung lưu và các giá trị chủ yếu của nó. “Mode” làm dáng bằng áo cổ cồn trắng của những nhà điều hành và các nhà quản lý nhỏ, đối với họ con đường công danh theo bậc thang hành chính không phải là ước mơ khó thành hiện thực. Vì vậy các thành viên “Mode” cố gắng làm sao bề ngoài giống với những người được gọi là “cổ cồn trắng”: sạch sẽ, tươi tắn và tươi sáng trong trang phục quần ống hẹp, áo vét thanh nhã, giày mũi nhọn, tóc cắt ngắn chải chuốt. Trong cuộc sống thực của những thanh niên “mốt”, công việc ít được họ quan tâm, họ thường háo danh và hãnh tiến. Nền tảng cuộc sống của họ do ba yếu tố tạo nên: tốc độ của xe Vespa⁴ Ý, năng lượng của rock-and-roll Mỹ và amphetamin. Amphetamin là tên một loại thuốc kích thích tâm lý. Về phương diện này “Mode” thu nhận cả những trẻ vị thành niên trong môi trường thanh niên sử dụng các loại đô-ping để đạt tới năng lực đặc biệt.

Đối lập với họ trong văn hóa thanh niên là nhóm “Rocker”, về cơ bản xuất thân từ các tầng lớp xã hội có mức lương thấp. Mô-tô là đặc tính văn hóa chính đối với họ - đó là biểu tượng của tự do, của tài nghệ điều khiển xe điều luyện, là khát vọng tốc độ và tìm kiếm các cảm giác mạnh.

Đến cuối những năm 60 từ “Mode” tách ra một nhóm nhỏ với tên gọi “Skin head”, hay là “đầu trọc”, đôi khi còn được gọi là “những con quỷ trần gian”. Họ là những người hâm mộ bóng đá cuồng nhiệt. Thứ bậc các giá trị của họ xếp từ trên xuống dưới là: lao động kiên trì, yêu nước, bảo vệ truyền thống trên lãnh thổ của mình, thù địch với những nhóm dị tộc theo quan điểm của họ. “Skin head” sau đó phát triển mạnh ở Đức, dần dần lan ra các nước Đông Âu và hiện nay đang thịnh hành ở Nga. “Skin head” thường tấn công những người nước ngoài, nhất là người da màu, với lý do họ cướp mất việc làm của người bản xứ và tốt nhất họ nên quay về kiếm việc trên đất nước mình.

Giữa những năm 60 của thế kỷ XX ở Anh xuất hiện những “Hippie”. Đó là nhóm văn hóa lôi cuốn vào hàng ngũ của mình trước hết là sinh viên và những người xuất thân từ tầng lớp trung lưu. Hạt nhân quan điểm của họ là tư tưởng tìm kiếm lối thoát cho đầu óc thủ cựu của xã hội tiêu dùng kỹ thuật-công nghệ, cố gắng phục hồi các quan hệ lãng mạn với thiên nhiên. Nền tảng văn hóa của “Hippie” là chất trí thức châu Âu kết hợp với chất lãng tử quý tộc. Các nhà nghiên cứu đã nêu những đặc điểm chủ yếu của “Hippie” như sau: chung sống thụ động, hay chuyển dịch, tính biểu cảm cao, nặng về chủ quan, cá nhân chủ nghĩa.

⁴ Chỉ các loại xe ga, bánh nhỏ nói chung.

Thanh niên hip-pi chống đối lại xã hội kỹ trị hiện đại, chống các thành tựu của văn minh đem tiện nghi đến cho cuộc sống, chống sự tiêu dùng thừa mứa, chống chiến tranh như biểu hiện của sự ngạo mạn đế quốc. Họ đấu tranh vì cuộc sống tốt đẹp hơn theo quan niệm của mình, một cuộc sống không thể tồn tại bên cạnh những kẻ ngự trị quyền lực; cuộc sống đó chỉ có thể thực hiện thông qua tình yêu, qua những điều thần bí và nghi lễ ma thuật.

Nguyên tắc chuyển dịch ở nhóm này có hai biểu hiện: bên ngoài và bên trong. Bên ngoài - là khắc phục các không gian, giới hạn và khuôn khổ địa lý bằng cách chu du khắp thế giới tìm kiếm một nơi trú ngụ lý tưởng. Bên trong - là cải biến ý thức, mở rộng nhận thức, trải nghiệm các cảm giác mới bằng việc sử dụng các loại ma túy, cố gắng đạt tới sự tự nhận thức, tới những hình thức sinh tồn thần bí và mang tính tôn giáo mới.

Chất biểu cảm cao của thanh niên hip-pi nảy sinh từ khát khao hoạt động sáng tạo, luôn được tô điểm bằng cách nhấn mạnh cảm xúc. Ngay ở bình diện này trò chơi cũng có ý nghĩa đặc biệt đối với họ. Trò chơi như nguồn gốc của niềm vui sướng và thỏa mãn trước hoạt động sáng tạo.

“Hippie” đánh giá cao tính chủ quan. Thái độ chủ quan là nhân tố tích cực trong cuộc sống cá nhân của họ. Nhưng việc chìm đắm trong tính chủ quan nội tâm thường làm mất đi ở họ sự sắc sảo khi giải quyết những vấn đề của thế giới khách quan.

Chủ nghĩa cá nhân của “Hippie” là phản ứng đáp trả trước sự quy chuẩn hóa, đại chúng hóa và vô bản ngã hóa xã hội. Nhóm văn hóa “Hippie” tỏ ra có sức sống và tồn tại lâu dài nhất, bởi nó có lịch sử riêng của mình. Dưới các hình thức văn hóa nó bộc lộ rõ nhất trong các biểu hiện của nhà hát và âm nhạc.

Triết lý của thanh niên hip-pi xây dựng trên sự đối địch với văn hóa chính thống đang thống trị trong xã hội tư bản, với các chuẩn mực và nền tảng đạo đức của nó. Các thanh niên hip-pi thách thức sự thừa mứa và tiện nghi của đời sống tư sản, không tán đồng cố gắng tích lũy của xã hội cũng như cố gắng phục vụ tối đa cho sự phồn thịnh của các giá trị tiêu dùng. Vì thế, con cái nhiều gia đình giàu có ở Mỹ đã từ bỏ các dinh thự tiện nghi, vứt bỏ khỏi mình gánh nặng của các chuẩn mực. Họ mặc những quần áo đơn giản nhất và có giá trị chức năng nhất: sơ mi kẻ ô thủng và quần bò, từ chối các nguyên tắc vệ sinh tối thiểu, không cắt tóc, lên đường tìm kiếm tự do và ý nghĩa của cuộc sống. Thời gian trôi qua, và phần lớn trong số họ, sau khi vượt qua được căn bệnh của tuổi trẻ, đã quay trở về đời sống văn hóa tư sản và chiếm giữ những vị trí quan trọng trong xã hội hiện đại phương Tây giữa các chính khách, nhà tài chính, nhà công nghiệp...

Cuối những năm 70 xuất hiện một loại văn hóa thanh niên khác: “Punk”. Các nhà nghiên cứu gắn liền văn hóa “Punk” với tên tuổi nhà soạn nhạc Mỹ D. Keidgi, với các tư tưởng của E. Uorell, các lý thuyết trình diễn và nghệ thuật quan điểm.

“Punk” làm chướng tai gai mắt xã hội Anh bảo thủ truyền thống. Tuy đã có chút ít kinh nghiệm trong ứng xử với “Teddy”, “Mode”, “Hippie”, nhưng những gì mà “Punk” mang lại cho người dân Anh lương thiện thì thật khó chấp nhận. “Punk khoác

lên mình quần áo là điển đạt của những lời chửi tục, và họ cũng chửi tục như cách ăn mặc. Với xảo thuật có tính toán, họ gây ấn tượng mạnh bằng cách phụ gia những lời chửi rửa lên vỏ các băng nhạc và biển quảng cáo trên đường phố, vào các cuộc phỏng vấn và bài hát về tình yêu”⁵. “Punk” là phản ứng một cách bi kịch trước khủng hoảng xã hội và tự nhận mình là “những kẻ thoái hóa”. Về bề ngoài của họ làm người ta vừa kinh sợ, vừa hấp dẫn. Quần áo của họ là những đồng phục học sinh cũ, vỏ bao ni-lon đựng rác, vỏ đồ hộp, vòng cổ bằng lõi giấy toi let, kim băng... Còn kiểu đầu là tổng hợp các thiết kế lạ kỳ cả về kiểu dáng lẫn màu sắc, phổ biến nhất là kiểu “mào gà”.

Nhà xã hội học Anh D. G. Pearson đã tiến hành phân tích báo chí Anh trong vòng 100 năm lại đây và đưa ra kết luận về những đặc điểm tiêu cực chủ yếu của thanh niên là: vô đạo đức, gây hấn, vô nguyên tắc, không coi trọng truyền thống v.v... Những kết luận đó không phải là những phát hiện, bởi vì từ thời Ai Cập và Hy Lạp Cổ đại xa xưa những kết luận như vậy đã không phải là hiếm. Điều đó chỉ chứng minh rằng vấn đề này là “vĩnh cửu”, nhưng sự quan tâm mang tính lý luận đối với nó chỉ nảy sinh vào thế kỷ XX, khi xuất hiện những hình thức quá sắc cạnh của nó. Gần đây nhất ra đời các nhóm văn hóa thanh niên quá khích, nhuộm màu sắc tôn giáo và phát-xít như người kim loại, những đứa con của quỷ Sa Tăng, v.v...

Nhiệm vụ của các phân tích xã hội học và tâm lý học xã hội là phân tích các tác động xã hội chi phối sự hình thành môi trường tiểu văn hóa thanh niên, phát huy những ưu thế của môi trường tiểu văn hóa này, giảm bớt tối đa khả năng dẫn đến các lệch lạc xã hội.

⁵ Oganov A.A, Khangeldiev I.G: *Lý luận văn hóa*. Nxb Grand. Moskva - 2001. Tr. 248.